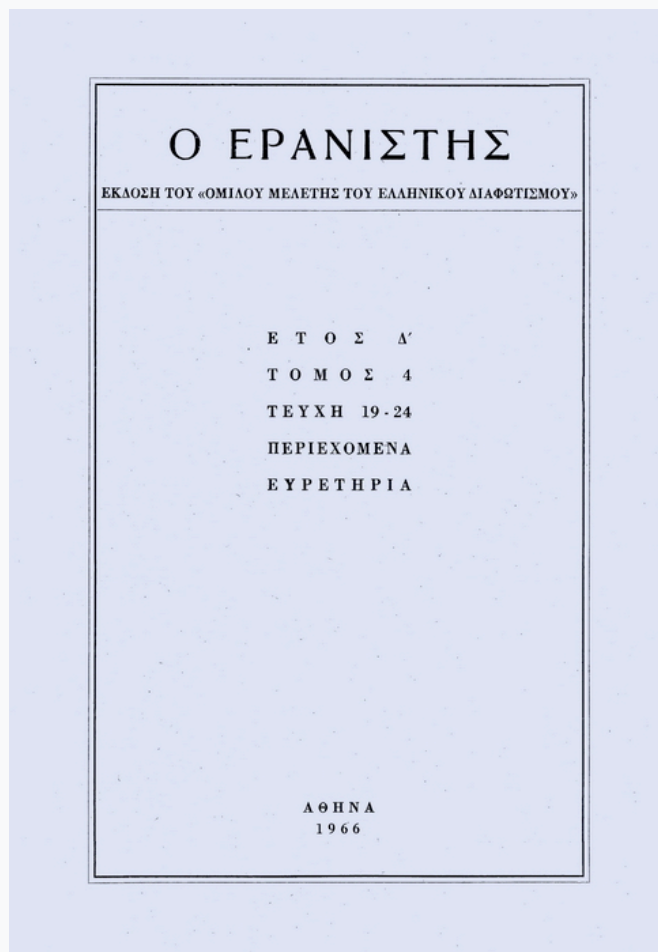

The Gleaner

Vol 4 (1966)

Άγνωστη βενετική έκδοση της «Θυσίας του Αβραάμ»

Γ. Γ. Αλυσανδράτος

doi: [10.12681/er.9652](https://doi.org/10.12681/er.9652)

Copyright © 2016, Γ. Γ. Αλυσανδράτος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Αλυσανδράτος Γ. Γ. (2016). Άγνωστη βενετική έκδοση της «Θυσίας του Αβραάμ». *The Gleaner*, 4, 161–170.
<https://doi.org/10.12681/er.9652>

ΑΓΝΩΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ «ΘΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ,,

1. *Ἡ ἔκδοσις.* Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1963 ὄρθῃκα στὴν Κεφαλονιά μιὰ βενετική ἔκδοσις τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ»¹ ποὺ παρουσιάζει διπλὸ ἐνδιαφέρον: α) εἶναι ἄγνωστη στὴ βιβλιογραφία — ἢ τουλάχιστο ἀγνοημένη, καὶ β) εἶναι ἡ πρώτη ποὺ ἀλλάζει τίτλο ἢ μᾶλλον παρά- τιτλο: ἀπὸ «ἱστορία ψυχωφελεστάτη... εἰς χάριν τῶν εὐσεβῶν καὶ φι- λαρέτων» ἔγινε «δράμα ἱερὸν» κτλ.² Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ἔχει καὶ λαθεμέ- νη τὴ χρονολογία ποὺ τυπώθηκε (1386 ἀντὶ 1836). Ὁ τίτλος τοῦ βιβλί- ου ἔχει ὡς ἑξῆς: *Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ ΔΡΑΜΑ ΙΕΡΟΝ* | *Συλλεχθὲν ἐκ τῆς Παλαιᾶς ἀγίας Γραφῆς, καὶ συντεθὲν διὰ στίχων ἀπλῶν* | *Μετατυπωθὲν δὲ καὶ ἤδη μὲ τὴν ἀνήκουσαν ἐπιμέλειαν.* | [Τυ- πογραφικὸ σῆμα φοίνικας] | *EN BENETIA* | *Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Τυ- πογραφίας* | *Φραγκίσκου Ἀνδρεώλα* | 1386. Σχ. 8ο μικρὸ (11,4 × 17,1), σελίδες 48, χωρὶς ἐξώφυλλο. Τεῦχος χαρτόδετο· χαρτόνι καφὲ σκοῦρο μὲ «νερά» ἀπ' ἔξω καὶ λευκὸ ἀπὸ μέσα. Στὴ δεύτερη σελίδα τῆς προ- μετωπίδας ἀναγράφονται τὰ «Πρόσωπα τοῦ δράματος», μὲ κεφαλαῖα γράμματα καὶ χωρὶς τόνους. Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο (σ. 3-48), μὲ τίτλο «*Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ*» καὶ χωρὶς ἀρίθμηση τῶν στίχων³. Στὴ δεύτερη σελίδα τοῦ σταχώμικτος εἶναι γραμμένα μὲ μελάνι τὰ ἑξῆς: «*Ἀδρα* | *Γαιοργιος Ταράζης* | *Ποται Παναγῇ Ἑγραψα*».

Τὴν ἔκδοσις αὐτὴ δὲν τὴν ἀναφέρει οὔτε ἡ *Ἑλληνικὴ Βιβλιογρα- φία 1800 - 1863* τῶν Γκίνη-Μέξχα οὔτε οἱ *Προσθήκες* ποὺ ἔγιναν σ' αὐ- τὴν ὡς τὴν ἀπὸ τοὺς κ.κ. Κ. Θ. Δημαρά⁴, Ἑμμ. Ν. Φραγκίσκο⁵, Β. Σαμπανόπουλο⁶, τὴ δεσπ. Χριστίνα Παγώνη⁷, τὴν κυρία Εὐρω Layton -

1. Τὸ ἀντίτυπο μοῦ τὸ ἔδωσε ὁ κ. Κω- σταντίνος Π. Κροῦσος, στὸ Ἀργοστόλι. Θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ ἐκφράσω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὴ θερμότεατες εὐχα- ριστίες μου στὸν κ. Κ. Κροῦσο γιὰ τὴ φιλικὴ προσφορά του.

2. Γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου βλ. παρακάτω.

3. Καμιὰ βενετικὴ ἔκδοσις τῆς «Θυ-

σίας» δὲν ἔχει ἀρίθμηση τῶν στίχων.

4. Βλ. περ. «Ὁ Ἑρانيστῆς» τόμ. 1 (1963), σ. 51-55.

5. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 1 (1963), σ. 243-265.

6. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 2 (1964), σ. 127-134.

7. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 2 (1964), σ. 247-253.

Ζένιου¹, τὸν κ. Ἐμμ. Ι. Μοσχονά² καὶ τοὺς κ.κ. Α. Χατζηδῆμο καὶ Γ. Σίμο³. Ἐπίσης δὲν ὑπάρχει ἀντίτυπὸ τῆς σὲ καμιά δημόσια βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν (Ἐθνική, Βουλῆς, Μπενάκειο, Γεννάδειο, Ἀκαδημίας, Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου, Δημοτική, Μουσείου Μπενάκη) ἀπὸ τυχὸν νεώτερη εἰσαγωγή. Καὶ καθὼς μοῦ ἔγραψε στίς 28 Μαΐου 1966 ὁ κ. Νίκος Γ. Μοσχονάς, ἐρευνητὴς τότε στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βενετίας, δὲν ὑπάρχει οὔτε στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη οὔτε στὸ ἐκεῖ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο⁴.

2. Χρονολόγηση. Ἡ ἀναγραφὴ τοῦ τυπογραφείου—ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας Φραγκίσκου Ἀνδρεώλα—μᾶς βοήθει νὰ διορθώσουμε τὸ τυπογραφικὸ λάθος τοῦ «1386» καὶ νὰ χρονολογήσουμε σωστὰ τὴν ἔκδοση. Ὁ Φραγκίσκος Ἀνδρεώλας ἦταν Ἰταλὸς τυπογράφος καὶ ὄχι Ἑλληνας, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ νομίση κανεὶς ἀπὸ τὸ ἐπώνυμο⁵. Τὸ τυπογραφεῖο Andreola τῆς Βενετίας ἐλειτούργησε πολλὲς δεκαετίες ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 18 αἰῶνα καὶ ὕστερα. Δυστυχῶς δὲν μπόρεσα νὰ καθορίσω ἀκριβῶς τὰ χρόνια τῆς λειτουργίας του. Σὲ μιὰ πρόχειρη ἔρευνα ὅμως πού ἔκαμα στὴν *Bibliografia Veneziana* τοῦ Cicogna (1847) καὶ στὴ συνέχειά της τοῦ Soranzo (1885)⁶, ἰταλικὲς ἐκδόσεις «Andreola» συνάντησα ἀπὸ τὸ 1792⁷ ὡς τὸ 1862⁸, καὶ δὲν ἀποκλείεται τὰ χρονικὰ ὅρια νὰ ἐκτείνωνται καὶ πέρ' ἀπὸ τὶς χρονολογίες αὐτές.

Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἰωάννης Βελούδης στὸ βιβλίο του Ἑλ-

1. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 3 (1965), σ. 110-124.

2. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 3 (1965), σ. 199-214.

3. Βλ. αὐτόθι, τόμ. 3 (1965), σ. 249-270.

4. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῇ τὸν κ. Ν. Γ. Μοσχονά γιὰ τὴν ἔρευνα πού ἔκαμα γιὰ λογαριασμό μου καὶ γιὰ τὶς πληροφορίες πού εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δώσει.

5. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Ἀντώνιο Βόρτολη (Bortoli). Βλ. Pompeo Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata dalle origini alla caduta della Repubblica*. VII edizione, Parte terza, *Il Decadimento*, Bergamo 1929, Istituto Italiano d'Arti Grafiche, editore, σ. 45, σημ. 2. Σημει-

ώνω ὅτι καὶ τὰ δυὸ ἐπώνυμα ὑπάρχουν καὶ στὰ ἑλληνικά (Ἀνδρεώλας ἢ Ἀνδριόλας καὶ Μπορτολῆς).

6. Ἡ ἔρευνα ἔγινε μὲ ὑπόδειξη τοῦ φίλου κ. Μ. Ι. Μανούσακα, ὁ ὁποῖος ἔδειξε ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ὅλο θέμα. Τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θερμότατα.

7. Βλ. Emmanuele Antonio Cicogna, *Saggio di Bibliografia Veneziana* κτλ., Venezia, dalla Tipografia di G. B. Merlo, 1847, σ. 416, ἀριθ. 3024.

8. Βλ. Girolamo Soranzo, *Bibliografia Veneziana compilata... in aggiunta e continuazione del «Saggio» di Emmanuele Antonio Cicogna*. Venezia, Prem. Stabil. Tip. di Pietro Nartovich, editore, 1885, σ. 6, ἀριθ. 50.

λήγων Ὁρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία (ἐκδόσεις δευτέρα, Βενετία 1893, σ. 135), ὁ Φραγκίσκος Ἀνδρεόλας ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς διαδοχικοὺς ἰδιοκτῆτες στοὺς ὁποίους περιῆλθε τὸ ἐλληνικὸ τυπογραφεῖο τῶν Θεοδοσίου μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1821;). Πότε ὅμως ὁ Φραγκίσκος Andreola ἐξαγόρασε τὸ ἐλληνικὸ αὐτὸ τυπογραφεῖο τῆς Βενετίας καὶ ἄρχισε τίς ἐλληνικὰς ἐκδόσεις, καθὼς καὶ πόσα χρόνια τύπωνε ἐλληνικὰ βιβλία, αὐτὸ οὔτε ὁ Βελοῦδης μᾶς τὸ διευκρινίζει οὔτε τὸ ξέρουμε ἀπὸ ἄλλου. Πάντως ἡ ἐξαγορὰ θὰ πρέπει νὰ ἔγινε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1833, γιὰ τὸ ἔτος αὐτὸ ἐκδόθηκε ὁ πρῶτος (ἴσως καὶ ὁ μόνος) ἐλληνικὸς «Κατάλογος» τοῦ τυπογραφείου, ποὺ εἶχε τὸν ἀκόλουθο τίτλο: *Κατάλογος Βιβλίων Ἑλληνικῶν διαφόρων, Ἑκκλησιαστικῶν, Ἱστορικῶν (sic), καὶ Σχολαστικῶν*¹ τῶν εὐρισκομένων καὶ πολυμένων (sic), Ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ τῇ πρὸ ὀλίγου συστηθείᾳ, Παρὰ Φραγκίσκου Ἀνδρεόλα. Ἐν Βενετίᾳ Ἅγιος Λαυρέντιος ὁδὸς πλατεία (sic) Νο 4183. 1833. Σχ. 16ο, σελ. 16².

Γιὰ τὸν ἀκριβέστερο καθορισμὸ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ πολὺ μᾶς δοσθεῖ ἡ *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863* τῶν Δ. Γκίνη καὶ Β. Μέξα. Ἑλληνικὰς δηλ. ἐκδόσεις «ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας Φραγκίσκου Ἀνδρεόλα» συναντοῦμε στὴ *Βιβλιογραφία Γκίνη-Μέξα* μόνο στὴ δεκαετία 1830-1839³. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1830 καὶ μετὰ τὸ 1839 δὲ

1. Σχολαστικῶν=σχολικῶν ἢ διδακτικῶν (βλ. Ε. Ν. Φ[ραγκίσκου], *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, Προσθήκες*, περ. «Ὁ Ἑρανιστῆς» τόμ. 1 (1963), σ. 248, ἀριθ. Α48: *Ἡμερολόγιον τῶν Ἑορτῶν καὶ Ἀργιῶν τοῦ Ἱονίου Πανεπιστημίου κατὰ τὸ 1838-39 Σχολαστικὸν ἔτος*. Βλ. ἐπίσης Γκίνη-Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1957, ἀριθ. 9315: *Πίναξ τῶν Σχολῶν τῆς Ἱονίου Ἀκαδημίας κατὰ τὸ σχολαστικὸν ἔτος 1862-63* κτλ. Πβ. αὐτόθι ἀριθ. 10888).

2. Βλ. Γκίνη-Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1939, ἀριθ. 2283. Κατὰ τοὺς Γκίνη-Μέξα ὁ «Κατάλογος» αὐτὸς τοῦ Φραγκίσκου Ἀνδρεόλα ἐρρίσκονταν στὴ ἐβδωδοθήκη Δημητρίου Γρ. Καμπούρογλου. Σήμερα ἡ ἐβδωδοθήκη τοῦ Καμπούρογλου εἰσέρχεται στὴ Δημοτικὴ Βι-

βλιοθήκη Ἀθηνῶν, ἀλλὰ ὁ «Κατάλογος» τοῦ Ἀνδρεόλα δὲν ὑπάρχει (Αβ-γουστός 1966). Ἐπίσης, καθὼς μὲ πληροφόρησε πάλι ὁ κ. Ν. Γ. Μοσχονᾶς ἀπὸ τὴ Βενετία, κανένας κατάλογος ἐλληνικῶν ἐκδόσεων Φραγκίσκου Ἀνδρεόλα δὲν ὑπάρχει στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη.

3. Αὐτὲς εἶναι οἱ ἐξῆς: α) 1830: ἀριθμοὶ 1911, 1913, 1915, 1933, 1938, 1995, 2000, 6766, β) 1831: 2034, 6774, γ) 1832: 2151, δ) 1833: 2272, 2278, 2279, 2283, ε) 1834: 2354, 2391, 6792, ζ) 1835: 2449, 2486, 2502, 2553, η) 1836: 2591, 2650, 2658, 2659, 6801, 6803, 10300, θ) 1837: 2752, 2784, 2868, 2870, 6811, θ) 1838: 2921, 2924, 2948, 2972, 2991, 3060, ι) 1839: 3104, 3130.

Ἐπίσης στὶς Προσθήκες ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸν «Ἑρανιστῆ» (βλ. παρα-

συναντοῦμε καμιά. Ἐπομένως ἡ ἔκδοσή μας πρέπει νὰ ἔγινε μέσα στὴ δεκαετία αὐτή. Τὸ πιθανότερο μάλιστα εἶναι ὅτι ἔγινε τὸ 1836 καὶ ὅτι τὸ λάθος «1836» ὀφείλεται σὲ ἀναριθμητισμὸ ποὺ δὲν ἐδιορθώθηκε. Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες πιθανότητες: τὸ λάθος δηλ. μπορεῖ νὰ ἔμεινε σὲ ὁλόκληρη τὴν ἔκδοση, ἐνδέχεται ὅμως καὶ νὰ ἔμεινε μόνο σὲ μερικὰ ἀντίτυπα, ἐνῶ σὲ ἄλλα μπορεῖ νὰ διορθώθηκε πάνω στοὺς πιεστήριο (ἢ καὶ κατόπιν, μὲ τὸ χέρι).

Ἡ ἔκδοχὴ «νὰ διορθώθηκε» τὸ λάθος σὲ μερικὰ ἀντίτυπα (πολλὰ ἢ λίγα δὲν ἔχει σημασία) δημιουργεῖ νέες περιπλοκές. Ὁ Émile Legrand στὴν ἔκδοσή του τῆς «Θυσίας», *Bibliothèque grecque vulgaire*, τόμ. I, Paris 1880, σ. XXV - XXVII καὶ 226 - 268, ἀναφέρει τὶς ἐξῆς βενετικές ἐκδόσεις τοῦ ἔργου—δυστυχῶς μόνο χρονολογικά, χωρὶς καὶ νὰ τὶς περιγράψῃ: 1535, 1668, 1694, 1709, 1754, 1777, 1798, 1817, 1836, 1856 (σ. XXV) καὶ 1555 (σ. 268). Ὅπως εἶναι ἤδη γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἔρευνα, οἱ ἀναφερόμενες ὡς ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1535, 1555, 1668, 1694 καὶ 1709 εἶναι ἀνύπαρκτες¹. Ἀλλὰ ἐδῶ δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ αὐτὸ τὸ θέμα· ἄλλο μᾶς ἐνδιαφέρει.

Στὴ (δῆθεν) ἔκδοση τοῦ 1668 ἀποδίδει τὸν ἐξῆς τίτλο ὁ Legrand (σ. XXV): «Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ἱστορία ψυχοφειλεστάτη, εὐγαλμένη ἀπὸ τὴν ἀρίαν γραφήν, συνθεμένη μὲν παλαιόθεν διὰ στίχων ἀπλῶν, τῶρα δὲ πάλιν πρὸς χάριν τῶν εὐσεβῶν μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν διωρθωμένη καὶ μετατυπωμένη. Ἐνετίησιν, παρὰ Νικολάῳ τῷ Γλυκεῖ, ἀρχῇ, καὶ προσθέτει ὅτι ὁ τίτλος αὐτοῦ «a été reproduit à peu près sans changement par les éditions ultérieures». Ἔτσι ὅμως περιπλέκεται τὸ ζήτημα ὡς πρὸς τὴν ἔκδοση 1836 ποὺ ἀναφέρει κατό-

πάνω, σ. 161, σημ. 4-7, σ. 162, σημ. 1-3) συναντοῦμε ἄλλες πέντε ἐλληνικὲς ἐκδόσεις Φραγκίσκου Ἀνδρεόλα, κι αὐτὲς μέσα στὴ δεκαετία 1830-1839: α) 1830: ἀριθ. Α446 (Προσθήκες Α. Χατζηδήμου - Γ. Σίμου, τομ. 3, 1965, σ. 261), β) 1834: ἀρ. Α334 (Προσθήκες Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, τόμ. 3, 1965, σ. 205), γ) 1836: ἀριθ. Α335 (Προσθήκες Ἐμμ. Ι. Μοσχονᾶ, αὐτόθι, σ. 205) καὶ Α461 (Προσθήκες Α. Χατζηδήμου καὶ Γ. Σίμου, δ. π., σ. 264), δ) 1837: ἀριθ. Α6 (Προσθήκες Κ. Θ. Δημαρᾶ, τόμ. 1, 1963, σ. 53).

Στὴν ὀρθογραφία τοῦ ὀνόματος Ἀν-

δρεόλας ὑπάρχει ἀσάφεια στὶς ἐλληνικὲς ἐκδόσεις τοῦ τυπογραφείου του: ἄλλοτε τυπώνεται μὲ ο καὶ ἄλλοτε μὲ ω.

1. Βλ. Γ. Μέγα, «Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Κριτικὴ ἐκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα, [Ἀθῆναι 1954], σ. 13-17, Λίνου Πολίτη, διδλοιοκρισία γιὰ τὴν ἔκδοση αὐτὴ τοῦ κ. Μέγα, περ. «Ἑλληνικά» Θεσσαλονίκης, τόμ. 14 (1955-1956), σ. 528-529, καὶ τοῦ ἴδιου, «Ὁ «Ἐρωτόκριτος» καὶ ἡ «Θυσία» τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου, «Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη», Θεσσαλονίκη 1960, σ. 357, σημ. 2.

πιν ὁ ἴδιος. Ἐννοεῖ ἄραγε τὴν ἐκδόση Ἀνδρεόλα; Καὶ εἶδε μήπως ἀντίτυπο μὲ διορθωμένο τὸ 1386 σὲ 1836; Ἡ ἀδιαφόρησε γιὰ τὸ λάθος καὶ τὸ διορθώσε «σιωπηρῶς»; Ἡ μήπως ἔχει ὑπόψη τοῦ ἄλλῃ τυχὸν ἐκδόση τοῦ 1836; καὶ ποιά; Δυστυχῶς δὲν ἀναφέρει τίποτε σχετικῶς.

Ἄν ἀγνοήσουμε τίς ἐκδόσεις τοῦ 1535, 1555, 1668, 1694 καὶ 1709, γιὰ τίς ὁποῖες εἴπαμε πῶς εἶναι ἀνύπαρκτες, οἱ ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1777 καὶ 1817 πράγματι ἔχουν τίτλο παρόμοιο μ' ἐκεῖνον ποῦ τοὺς ἀποδίδει ὁ Legrand (ἡ πρώτη ἐπαναλαμβάνει ἀκριβῶς τὸν τίτλο τῆς ἐκδόσης Βόρτολη 1713—βλ. παρακάτω—καὶ ἡ δευτέρα τὸν τίτλο τῆς δῆθεν ἐκδόσης τοῦ 1668), ἀλλὰ ἡ ἐκδόση Ἀνδρεόλα 1386>1836 καὶ ἡ ἐκδόση (Ἀγίου Γεωργίου) 1856¹ ἔχουν ἄλλο τίτλο: «δράμα ἱερὸν» κτλ.²

Ἦστερ' ἀπὸ ὧν αὐτὰ χωρὶς καμιά ἀμφιβολία καταλήγω στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Legrand δὲν εἶδε τὴν ἐκδόση Ἀνδρεόλα, οὔτε μὲ τὴ λαθεμένη χρονολογία 1386 οὔτε μὲ τυχὸν διορθωμένη σὲ 1836. Γιατὶ ἂν τὴν εἶχε δεῖ, ὁ πολὺ ἀλλαγμένος τίτλος τῆς («δράμα ἱερὸν» κτλ.) θὰ τὸν ἐμπόδιζε νὰ γράψῃ ὅτι ὁ τίτλος τῆς (δῆθεν) ἐκδόσης τοῦ 1668 («ἱστορία ψυχωφελεστάτη... πρὸς χάριν τῶν εὐσεβῶν») «a été reproduit à peu près sans changement par les éditions ultérieures». (Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἄλλωστε πιστεύω πῶς δὲν εἶδε καὶ τὴν ἐκδόση τοῦ 1856.)

Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μέγας καὶ στίς δυὸ ἐκδόσεις τοῦ τῆς «Θυσίας» (1943 καὶ 1954) στὸ κεφάλαιο γιὰ τίς βενετικές ἐκδόσεις τοῦ ἔργου γράφει πολὺ χρήσιμα πράγματα, ἀλλὰ στὸ σημεῖο εἰδικῶς αὐτὸ δὲν προωθεῖ τὸ θέμα: περιορίζεται δηλ., ὅπως καὶ ὁ Legrand, σὲ χρονολογικὴ ἀπαρίθμηση τῶν ἐκδόσεων ποῦ ἔγιναν μετὰ τὴν ἐκδόση Βόρτολη τοῦ 1713, χωρὶς νὰ κάνῃ καμιά περιγραφὴ, πρᾶγμα ποῦ θὰ ἦταν ἀπὸ κάθε ἀποψη χρήσιμο καὶ γιὰ τὸ γενικότερο πρόβλημα τοῦ κειμένου τῆς «Θυσίας»³ καὶ γιὰ τὸ εἰδικότερο θέμα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ. Στὴν

1. Καθὼς καὶ ὅλες οἱ ἐκδόσεις—βενετικές καὶ ἑλλαδικές—ποῦ ἔγιναν μετὰ τὴν ἐκδόση Ἀνδρεόλα.

2. Ἐκδόσεις τῶν ἐτῶν 1754 καὶ 1798 δὲν εἶδα ὡς τῶρα· οὔτε ὁμως περιγράφονται ἀπὸ τοὺς βιβλιογράφους—ἀπλῶς ἀναφέρονται. Ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Legrand, ἐνῶ στὴν *Bibliothèque grecque vulgaire*, δ. π., ἀναφέρει ἐκδόση τοῦ 1754, στὴν *Bibliographie Hel-*

lénique [du] 18ème siècle, ἐκδόση Petit - Pernot, δὲν τὴν ἀναγράφει.

3. Κάτι παρόμοιο παρατήρησε ἤδη ὁ κ. Λίνος Πολίτης στὴ βιβλιοκρισία τοῦ γιὰ τὴ 6' ἐκδόση τῆς «Θυσίας» ἀπὸ τὸν κ. Μέγα, περ. «Ἑλληνικά», δ. π., σ. 529. Μάλιστα ὁ κ. Πολίτης προχώρησε περισσότερο: «Δυστυχῶς», γράφει, «σχετικὰ μὲ τίς ἐκδόσεις εἶναι πολὺ σύντομος [ὁ κ. Μέγας]· θὰ ἤθελε κανεῖς

ἀπαρίθμηση πού κάνει ἀναφέρει καὶ ἔκδοση τοῦ 1836, χωρὶς καμιά διευκρίνιση (α' ἔκδοση, 1943, σ. 15, β' ἔκδοση, 1954, σ. 19). Καὶ φυσικὰ γεννιοῦνται τὰ ἴδια ἐρωτήματα ὥπως καὶ γιὰ τὸν Legrand: ἐννοεῖ τὴν ἔκδοση Ἀνδρεόλα, ἴσως διορθωμένη, ἢ ἄλλη τυχὸν ἔκδοση τοῦ 1836; καὶ ποιά;

Ὑποθέτω ὅτι ὁ κ. Μέγας πῆρε τὴν πληροφορία τοῦ ἀπὸ τὸν Legrand· γιατί ἂν εἶχε δεῖ τὴν ἔκδοση Ἀνδρεόλα «1836», προσεκτικὸς καὶ ἐξονυχιστικὸς καθὼς εἶναι, θὰ τὸν ἀπασχολοῦσαν τὰ ἴδια προβλήματα πού ἀπασχολοῦν κι ἐμᾶς ἐδῶ (τὸ λάθος δηλ. καὶ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου). Ἀκόμα καὶ ἂν εἶδε τὴν ἔκδοση αὐτή, ἀλλὰ μὲ διορθωμένο τὸ 1836 σὲ 1836, πάλι θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ἀπασχολήσῃ τὸ ζήτημα τῆς ἀλλαγῆς τοῦ τίτλου, ἐνῶ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στὴν πρώτη τοῦ ἔκδοση (1943, σ. 163 - 164) δὲν κάνει καθόλου λόγο, καὶ στὴ δεύτερη (1954, σ. 215 - 216) ἀναφέρεται στὴν ἔκδοση «Φοίνικος» τοῦ 1848—καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω.

Ἀπὸ ὅσα λοιπὸν ἐξέθεσα παραπάνω συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἔκδοση Ἀνδρεόλα 1836 > 1836 εἶναι ἄγνωστη στὴ βιβλιογραφία—ἢ τουλάχιστο ἀγνοημένη.

3. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πράγμα, ἂν δεχθοῦμε ὡς ὀρθὴ τὴ διορθωσὴ τῆς χρονολογίας ἀπὸ 1836 σὲ 1836, καθορίζεται ἀκριβῶς πιά τὸ ἔτος πού ἄλλαξε ὁ τίτλος τῆς «Θυσίας». Ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, γραμμένο μὲ λατινικὰ γράμματα, ἔχει ὡς μόνον τίτλο τὶς λέξεις «Thissia tu Auram»· στὶς βενετικὲς ὅμως ἐκδόσεις ὁ τίτλος συμπληρώθηκε πολὺ. Ἡ παλαιότερη ἔκδοση γιὰ τὴν ὁποία ἔχουμε πληροφορίες ἔγινε ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικόλαου Σάρρου τὸ 1696 ἢ 1697, μὲ ἐπιμελητὴ τοῦ κειμένου τὸν Κρητικὸ ἱερέα Μάξιμο (κατὰ κόσμον Μάρκο) Μαρά, τότε ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἀναφωνήτριας στὴ Ζάκυνθο καὶ ἀπὸ τὸ 1702 μητροπολίτη Ἱεραπόλεως. Ὡς ἀκριβῶς εἶχε διατυπωθῇ ὁ τίτλος τῆς «Θυσίας» στὴν ἔκδοση Σάρρου δὲν τὸ ξέρουμε, γιατί ἀπὸ τὴν ἔκδοση αὐτὴ δὲ βρέθηκε ἀκόμη κανένα ἀντίτυπο. Σώθηκε μόνον ἡ τουρκικὴ μετάφρασή της, πού ἔγινε τὸ 1783 ἀπὸ τὸν παπα-Ἀνδρέα, οἰκονόμο, ἀπὸ τὴν Kaisaria, μὲ τὴ συμπαράσταση τοῦ Ἐλευθέρου Κοσμάογλου,

ἔστω καὶ μιὰ ἀπλὴ περιγραφή τῆς καθεμιᾶς καὶ πρὸ παντὸς τῇ σχέσει τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλη. Εἶναι ἄραγε ὅλες πιστὰ ἀντίγραφα τῆς πρώτης, ἢ μήπως π.χ. ἀπ' τὴ στιγμή πού ἀρχίζει νὰ τυ-

πώνῃ ὁ Γλυκὺς δὲν ἀνατυπῶναι ἀπλῶς τὶς παλαιότερες ἐκδόσεις τοῦ Σάρρου - Βόρτολι, παρὰ στηρίζεται σὲ καινούργιο χφ.;

δασκάλου ἀπὸ τὴν Ἀγκυρα, καὶ ἐκδόθηκε (μαζὶ μὲ ἄλλα θρησκευτικὰ κείμενα) σὲ δυὸ τουρκόφωνα διδλία μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτηῖρες (τὰ λεγόμενα «καρμανλιδικά») τυπωμένα στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Πατριαρχείου, τὸ ἔνα στὰ 1800 καὶ τὸ ἄλλο στὰ 1844¹. Ἀπὸ τὸν τίτλο ὅμως ποὺ ἔχει ἡ τουρκικὴ αὐτὴ μετάφραση δὲν μπορούμε νὰ συμπεράνουμε τίποτε γιὰ τὸν τίτλο ποὺ εἶχε ἡ ἔκδοση Ν. Σάρρου.

Στὴν ἔκδοση Βόρτολη τοῦ 1713—τὴν παλαιότερη ποὺ σώζεται—ὁ τίτλος εἶναι ὁ ἑξῆς: *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ἱστορία ψυχωφελεστάτη, Εὐγαλμένη ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Γραφήν, Συνθεμένη παλαιὰ διὰ Στίχων ἀπλῶν, Καὶ τῶρα πάλιν εἰς χάριν τῶν Εὐσεβῶν, Καὶ Φιλαρτέων μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν διωρθωμένη, καὶ μετατυπωμένη*². Ὁ συμπληρωμένος αὐτὸς τίτλος συνεχίζεται, ὁ ἴδιος περίπου, σὲ ἕλες τὶς βενετικὲς ἐκδόσεις τῆς «Θυσίας» ἕως τὴν ἔκδοση Γλυκῦ τοῦ 1832³.

1. Βλ. γιὰ ὅλ' αὐτὰ Γ. Μέγα, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Κριτικὴ ἔκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα*, [Ἀθῆναι 1954], σ. 139-148, καὶ Sévérien Salaville et Eugène Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, I, 1584-1850, Collection de l'Institut Français d'Athènes, Athènes 1958, ἀριθ. 30, σ. 108-111 (ἡ α' ἔκδοση, τοῦ 1800), καὶ ἀριθ. 106, σ. 278-281 (ἡ β' ἔκδοση, τοῦ 1844).

Καθὼς μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση τῆς τουρκικῆς αὐτῆς μετάφρασης (1800), ἡ «Θυσία» στὴν ἀγνωστὴ μας ἔκδοση τοῦ Νικόλ. Σάρρου ἀφιερωνόταν ἀπὸ τὸν ἐκδότη στὸν ἡγούμενο τῆς Ἀναφωνήτριας Ζακύνθου Μάξιμο Μαρά. Ὡς ἔτος ποὺ ἔγινε ἡ ἀφιέρωση ἀναγράφεται στὴν τουρκικὴ μετάφραση ἡ λαθεμένη χρονολογία ,αχλῖψ'. Ὁ κ. Γ. Μέγας ὕστερ' ἀπὸ λεπτομερῆ ἔρευνα διορθώνει τὸ λάθος σὲ ,αχλῖς', δηλ. 1696, (δ. π., σ. 147), ἐνῶ οἱ κ. κ. Sévérien Salaville καὶ Eugène Dalleggio τὸ διορθώνουν (δ. π., σ. 110) σὲ ,αχλῖς', δηλ. 1697, ποὺ ἱστορικὰ εἶναι ἐξίσου δυνατό. Γι' αὐτὸ λέμε πῶς ἡ πρώτη ἔκδοση τῆς «Θυσίας» ἀπὸ τὸν ἱερέα Μάξιμο Μαρά

στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Νικόλ. Σάρρου ἔγινε τὸ 1696 ἢ 1697.

2. Βλ. Legrand - Petit-Pernot, *Bibliographie Hellénique [du] 18ème siècle*, τόμ. I, Paris 1918, ἀριθ. 84, σ. 107-108. Πανομοιότυπο τῆς προμετωπίδας τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ὅλ. Γ. Μέγα, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ*, δ. π., σ. 18.

3. Βλ. π.χ. ὅσες περιγράφονται ἀπὸ τοὺς βιβλιογράφους: Ἀντ. Βόρτολη 1715, 1760, 1766, Δημ. Θεοδοσίου 1777, Πάνου Θεοδοσίου 1795, 1809, Νικόλ. Γλυκῦ 1812, 1817, 1832. Βλ. ἐπίσης τὶς ἐκδόσεις Ν. Γλυκῦ 1796 (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, MGL 73.6) καὶ 1816 (Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη, Misc. D 3151—πληροφορία κ. Ν. Γ. Μοσχονά).

«Ἱστορία ψυχωφελεστάτη» (τουρκικά: *Ziadè t'şak t'şanâ menfaatlıh xetiağesî*—πληροφορία τοῦ φίλου κ. Ἰορδάνη Τ. Παμπούκη) ἔχει παράτιτλο καὶ ἡ ἑμμετρὴ τουρκικὴ μετάφραση τῆς «Θυσίας» ποὺ ἐφιλοτέχνησε (προφανῶς ὅχι ἀπὸ τὴν ἔκδοση Ἀνδρεόλα) ὁ παπασωφρόνιος ἀπὸ τῆ Σίλη τῆς Καππαδοκίας καὶ ἐκδόθηκε σὲ βιβλίο μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτηῖρες στὴν Πόλη τὸ 1836. (Βλ. Sévérien Salaville et Eugène Dalleggio, *Karamanlidika* κτλ., Athènes

Μετά την έκδοση έμως αὐτὴν ἄλλαξε πολὺ—ἔγινε «δρᾶμα ἱερὸν» κτλ., ὅπως παρουσιάζεται στὴν έκδοση Ἀνδρεόλα. Μέχρι σήμερα ξέραμε πὼς ἡ ἀλλαγὴ ἔγινε μὲ τὴν έκδοση «Φοίνικος» τοῦ 1842¹, τὴν ὁμοίως μεταβαλόμεν ἀπὸ τὸ ἀντίτυπὸ μας πὼς εἶχε γίνεῖ ἑξὶ χρόνια πρὶν, μὲ τὴν έκδοση Ἀνδρεόλα τοῦ 1386 > 1836. Καὶ ὁ ἀλλαγμένος αὐτὸς τίτλος συνεχίζεται ὁ ἴδιος σὲ ὅλες τὶς μεταγενέστερες βενετικὲς ἐκδόσεις² καθὼς καὶ στὶς ἀντίστοιχες ἐλλαδικές³, ποὺ εἶναι κι αὐτὲς λαϊκὲς «φυλλάδες».

Στὶς φιλολογικὲς ἐκδόσεις τοῦ Legrand (1880) καὶ τοῦ κ. Μέγα (1943 καὶ 1954) δὲν ὑπάρχει παράτιτλος, ὁ κ. Μέγας ὁμοίως ἀσχολεῖται μὲ τὸ ζήτημα τοῦ τίτλου στὶς «Σημειώσεις» του⁴. Ἡ κυρία Σοφία Ἀντωνιάδου στὴν έκδοσή της τοῦ 1922 δάξει νέον παράτιτλον: «Κρητικὸν μυστήριον τοῦ 16ου αἰῶνος»⁵, πράγμα ποὺ σήμερα πιά δὲ γίνεται

1958, ἀριθ. 81, σ. 236-239. Π6. καὶ ἀνακοίνωση τοῦ κ. Ἰορδάνη Τ. Παμπούκη στὴ Β' Συνάντηση Λαϊκοῦ Θεάτρου στὴ Ζάκυνθο τὸν Αὐγούστου τοῦ 1966—βλ. Β. Πλάτανου, *Στὴ Ζάκυνθο*. Ἐληξε τὸ Συμπόσιον Λαϊκοῦ Θεάτρου, ἐφημ. Ἀθηνῶν «Τὰ Νέα» 8 Αὐγούστου 1966, σ. 2.)

1. Βλ. Γκίνη-Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Β', ἀρ. 6830.

Ὁ κ. Γ. Μέγας, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ*, δ. π., σ. 215-216, παραθέτει τὸ νέον τίτλον καὶ ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ πὼς ἡ ἀλλαγὴ ἔγινε μὲ τὴν έκδοση «Φοίνικος» τοῦ 1848, ἀντὶ νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερα ὅτι ὁ τίτλος ἀλλάζει μὲ τὴν έκδοση «Φοίνικος» τοῦ 1842, τὴν ὁποία εἶχε ὑπόψη του (βλ. «Παραρράματα», σ. 254). Ἀλλὰ καὶ στὴν παραπομπή 2 τῆς σ. 215 ὑπάρχει σύγχυση στοὺς ἀριθμοὺς (πάλι γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ τίτλου), ποὺ πρέπει νὰ διορθωθῇ ὁποσοδήποτε σὲ νέα τυχὸν έκδοση.

2. Σημειῶνω ὅσες ἔχω ὑπόψη μου ἀπὸ αὐτοψία ἢ περιγραφή· καὶ εἶναι οἱ ἑξῆς: τοῦ «Φοίνικος» 1842 καὶ 1848, τοῦ «Ἀγίου Γεωργίου» 1850, 1855 (αὐτῆς ὁ τίτλος σταματᾷ στὴ φράση «δρᾶμα ἱερὸν», βλ. Γκίνη-Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Β',

ἀριθ. 6442) καὶ 1856, τοῦ «Φοίνικος» 1860 καὶ 1864, καὶ τοῦ «Ἀγίου Γεωργίου» 1873. Ὑπάρχουν καὶ ἀκόμη νεώτερες βενετικὲς ἐκδόσεις. Συγκεντρωτικὸ πῖνακα ὄλων τῶν βενετικῶν ἐκδόσεων τῆς «Θυσίας» θὰ δώσω σὲ ἄλλη ἐργασία μου.

3. Ἀπὸ αὐτοψία ἔχω ὑπόψη μου τὶς ἑξῆς: α) Σέργ. Παρτάνη, *Ζάκυνθος* 1865, β) Α. Σ. Ἀγαπητοῦ, *Πάτρα* 1870, γ) «Κάδμου» (Ἀνδρέας Β. Πάσχας), *Πάτρα* 1889, δ) Γ. Φέξη, *Ἀθήνα* 1890, ε) Μιχ. Ι. Σαλίσερου, *Ἀθήνα* χ. χ. Βέβαια ἔγιναν καὶ ἄλλες (γιὰ τὶς ὁποῖες ὑπάρχουν ἐνδείξεις στοὺς τιμοκαταλόγους τῶν βιβλιοπωλείων) καθὼς καὶ πολλὰς ἀνατυπώσεις, προπάντων ἀπὸ τοὺς δύο τελευταίους ἐκδότες. Ἐπίσης ὁ Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, τόμ. Ι, *Paris* 1880, σ. XXV-XXVI, ἀναφέρει έκδοση ποὺ ἔγινε στὴν Ἐρμούπολιν, σὺν τυπογραφῷ Γρηγορίου Κανέλου, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει τὸ ἔτος ποὺ ἔγινε.

4. Βλ. Γ. Μέγας, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ*. Κριτικὴ έκδοσις, [Ἀθῆναι 1943], σ. 163-164, καὶ δεύτηρη έκδοση, [Ἀθῆναι 1954], σ. 215-216.

5. Βλ. Σοφίας Α. Ἀντωνιάδου, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, Κρητικὸν μυστήριον τοῦ 16ου αἰῶνος...* Ἐκδοτικὸς οἶ-

δεκτό (οὔτε «μυστήριον» εἶναι ἢ «Θυσία» οὔτε ἔργο τοῦ 16ου αἰώνα). Τέλος ἡ *Νεοελληνικὴ Φιλολογικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία*, ἀνώνυμη ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας «Ἀνεξάρτητος», τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις χ.χ. [1935], ποὺ δημοσιεύει ὁλόκληρο τὸ κείμενο τῆς «Θυσίας» (σ. 9-42), ὀνομάζει τὸ ἔργο «θρησκευτικὴ τραγωδία» (σ. 9).

Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου στὶς βενετικὲς ἐκδόσεις τῆς «Θυσίας» νομίζω πὺς ἔχει κάποια ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐκτίμηση τοῦ ἔργου. Γιὰ μακρὸ διάστημα, ἀπὸ τὸ 1713 (ἂν ἔχι ἀπὸ τὸ 1696 ἢ 1697) ὥς τὸ 1832, τὸ ποίημα δὲ χαρακτηρίζεται θεατρικὸ εἶδος, ἀλλὰ «ἱστορία ψυχωφελεστάτη... εἰς χάριν τῶν εὐσεβῶν καὶ φιλαρέτων», δηλ. το-νίζεται ὁ θρησκευτικὸς καὶ ἠθοπλαστικὸς τοῦ χαρακτήρα· ἀπὸ τὴν ἔκδοση Ἀνδρέολα ὅμως καὶ ὕστερα (1836 κ.έ.) τὸ ἔργο, κάπως φιλο-λογικότερα, χαρακτηρίζεται «δράμα ἱερὸν», δηλ. ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θρησκευ-τικό τοῦ χαρακτήρα ὑπογραμμίζεται καὶ ἡ θεατρικὴ καὶ μάλιστα δρα-ματικὴ τοῦ ὑπόστασις («εἶναι θρησκευτικὸ δράμα»). Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ τὰ «Πρόσωπα ὅπου μιλοῦσι» τῆς ἔκδοσης Βόρτολη 1713 καὶ τῶν μεταγενέστερων ἕως τὴν ἔκδοση Γλυκὺ τοῦ 1832, στὴν ἔκδοση Ἀνδρε-όλα 1836 καὶ στὶς νεώτερες ἔγιναν «Πρόσωπα τοῦ δράματος»¹.

4. Τὸ κείμενο. Δὲν πρόκειται στὴ μικρὴ αὐτὴ μελέτῃ ν' ἀσχο-ληθῶ εἰδικότερα μὲ τὸ κείμενο ποὺ μᾶς δίνει ἡ ἔκδοση Ἀνδρέολα. Αὐτὸ ἴσως πρέπει κάποτε νὰ γίνῃ συγκριτικὰ γιὰ ὅλες τὶς βενετικὲς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου καὶ μάλιστα κατὰ ὁμάδες: ἐκδόσεις Βόρτολη, Θεοδοσίου, Γλυκὺ, Ἀνδρέολα, Φοῖνικος, Ἀγίου Γεωργίου. Ἀπὸ μιὰ πρόχειρη ὅμως παραβολὴ μὲ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τοῦ κ. Μέγα στὴν ἔκδοση τοῦ 1954 φαίνεται πὺς ἔχει ὅλα τὰ γλωσσικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν βενετικῶν ἐκδόσεων τῆς «Θυσίας» ὅπως συγκεντρωτικὰ τὰ περιγράφει ὁ κ. Μέγας στὴ σ. 19-20, δηλ. ἀλλαγὴς στὸ λεκτικὸ καὶ τὸ τυπικὸ τοῦ κειμένου, ποὺ εἶχαν σκοπὸ νὰ μετριάσουν τὸν ἰδιωματικὸ χαρακτήρα τοῦ ἔργου—πράγμα ποὺ συστηματικὰ ἔκαναν οἱ ἐκδότες τῆς Βενετίας στὰ ἔργα τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας γιὰ λόγους ἐμπορικοῦς².

Ἐπιπλέον σὲ σύγκριση μὲ τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο ἡ ἔκδοσή μας συμφωνεῖ μὲ τὶς ἄλλες βενετικὲς ἐκδόσεις καὶ ὡς πρὸς τὴ σωστὴ θέση

κος Γεωργίου Ι. Βασιλείου, Ἀθήναι... 1922.

1. Ἡ κυρία Σοφία Ἀντωνιάδου, δ. π., σ. 28, γράφει «Πρόσωπα τοῦ μυστη-ρίου» καὶ ἡ ἔκδοση «Ἀνεξαρτήτου», δ. π., σ. 10, «Πρόσωπα τῆς τραγωδίας».

2. Βλ. Γ. Μέγα, Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Κριτικὴ ἔκδοσις ἀναθεωρη-θεῖσα, [Ἀθήναι 1954], σ. 19-20 (καὶ πρώτη ἔκδοση, 1943, σ. 15-16). Πβ. καὶ Γ. Ζώρα, Περὶ τὰς πηγὰς τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ, ἐν Ἀθήναις 1945, σ. 79.

δρισμένων στίχων (οί στ. 11-12 βρίσκονται πριν από τους στ. 13-14, και οι 1097-1098 πριν από τους 1099-1100, ενώ στο χειρόγραφο συμβαίνει το αντίθετο) και ως προς τη σωστή απόδοση άλλων στα πρόσωπα που ταιριάζουν, ώστε να μη δημιουργηται σύγχυση στο διάλογο (οί στ. 103-104 αποδίδονται στον Ἀβραάμ, οί 583-596 και 1027-1032 στον Σόφερ, οί 597-602 στον Σίμπαν, οί 1091-1092 στην Τάμαρ, οί 1101-1102 στον Σίμπαν, ενώ στο χειρόγραφο έχουν άλλη κατανομή)¹ κτλ.

Ἐπίσης έχει και τή γνωστή μετακίνηση τῶν στίχων 149-154, οί ὅποιοι στίς βενετικές ἐκδόσεις, ἀντίθετα πρὸς τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο, βρίσκονται μπρὸς ἀπὸ τοὺς στίχους 139-148 χωρίς νὰ ταράσσεται τὸ νόημα².

Γ. Γ. Ἀλισανδράτος

1. Βλ. Γ. Μέγα, *Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Κριτικὴ ἐκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα*, [Ἀθήναι 1954], σ. 30-31 καὶ κριτικὸ ὑπόμνημα στὰ ἀντίστοιχα μέρη. Τοῦ ἴδιου, *Κείμενον καὶ γλῶσσα τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*, περ. «Νέα Ἑστία» τόμ. 39 (1946), σ. 600.

2. Ὁ κ. Γ. Μέγας στὴ δευτέρη ἐκδόσή του (1954, σ. 48 καὶ 158-159) δέχεται ὡς φυσικότερη τὴ σειρά τοῦ χειρογράφου. (Π6. Τοῦ ἴδιου, *Κείμενον καὶ γλῶσσα τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*, ὁ.π., σ. 600.) Ἀντίθετα στὴν πρώτη του ἐκδόση (1943, σ. 19) εἶχε τὴ γνώμη πὼς ἡ μετακίνηση αὐτὴ ἦταν «ἀτοπος... ἐπισκοτιζούσα καὶ στρεβλοῦσα τὸ κείμενον» καὶ γι' αὐτὸ εἶχε δεχθῇ τὴ σειρά τῶν βενετικῶν ἐκδόσεων (σ. 108-109).

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν ἔχω νὰ κάμω τὴν

ἐξῆς παρατήρηση στὴν ἐκδοσὴ Μέγα 1954 (εἶναι κάτι ποὺ τὸ πρόσεξα τυχαῖα, ὅταν ἔκανα τὸν ἑλεγχὸ τῆς σειρᾶς τῶν παραπάνω στίχων): Ὁ κ. Μέγας στὴ σ. 25 καὶ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, σ. 158, γράφει πὼς οἱ στίχοι 141-142 λείπουν ἀπὸ τὸ Μαρκιανὸ χειρόγραφο—ὅπως καὶ πράγματι συμβαίνει—στὴ σ. 30 ὅμως, ἐκεῖ ποὺ περιγράφει τὴ μετακίνηση στίχων στὸ χειρόγραφο, γράφει ὅτι «ὁ στ. 142 προηγεῖται τοῦ στ. 141», πράγμα ποὺ εἶχε γράψει καὶ στὴν πρώτη ἐκδόση τῆς «Θυσίας», 1943, κριτικὸ ὑπόμνημα, σ. 108, καὶ στὴ μελέτῃ του *Κείμενον καὶ γλῶσσα τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ*, ὁ. π., σ. 600. Ἐπειδὴ στὰ «Παροράματα» (σ. 254) δὲν ἀναφέρεται τίποτε σχετικὸ, σημειῶνω ἐδῶ τὴν ἀντίφαση, γιὰ ν' ἀποκατασταθοῦν τὰ πράγματα.